

Aspects of Human Shields in International Humanitarian Law

Abuzar Abdi¹

1. PhD Student in International Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran, (Corresponding Author): abdi14@ut.ac.ir

Article Info	Abstract
<p>Article type: Scientific</p> <hr/> <p>Received: 2024/11/10</p> <p>Received in revised form: 2025/02/15</p> <p>Accepted: 2025/02/25</p> <hr/> <p>Keywords: <i>Human shields, international armed conflicts, non-international armed conflicts, international legal norms, civilian.</i></p>	<p>International humanitarian law, as a significant branch of international law, encompasses a variety of regulations aimed at limiting the devastating effects of armed conflict. This body of law, primarily focused on the protection of civilians, plays a crucial role in mitigating the impact of war. One specific area within these regulations concerns the use of human shields. Belligerent parties, often in an attempt to deter enemy attacks, may employ individuals as human shields. These individuals may include captured combatants or even civilians who voluntarily expose themselves to enemy fire. Various forms of human shields have been observed in past armed conflicts. This article seeks to conceptually analyze the notion of human shields, categorize their types, and examine the applicable legal framework governing each category. The existing rules generally prohibit the use of human shields; however, the legal implications may vary depending on the nature of the conflict—whether international or non-international. A key issue that arises is the question of absolute prohibition. The First Additional Protocol to the Geneva Conventions suggests that under certain conditions, the use of human shields might be conceivable under the doctrine of necessity, a concept examined in this study. It appears that, despite the desirability of a categorical prohibition, international humanitarian law does not currently recognize an absolute ban. Moreover, the phenomenon of voluntary human shields presents a legal dilemma: how should the law protect individuals who deliberately place themselves in harm's way? Although international legal provisions in this area are often vague and general, it is argued that the rules governing involuntary human shields should likewise apply to voluntary cases.</p>
How To Cite	Abdi, Abuzar. (2025). Aspects of Human Shields in International Humanitarian Law. <i>Journal of Judgment</i> , 120(4), 52-66. http://doi.org/10.22034/judg.2025.2045453.1352
DOI	10.22034/judg.2025.2045453.1352
Publisher	Publications of the Judiciary of Tehran Province

جوانب سپر انسانی در حقوق بین الملل بشردوستانه

ابوذر عبدی^۱

۱. دانشجوی دکترای حقوق بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، رایانامه: abdi14@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: علمی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۷</p> <p>کلیدواژه: سپر انسانی، مخصصات مسلحانه بین المللی، مخصصات مسلحانه غیر بین المللی، مقررات بین المللی، غیر نظامیان.</p>	<p>حقوق بین الملل بشردوستانه به عنوان شاخه‌ای مهم از حقوق بین الملل، مقررات متنوعی در راستای محدود کردن آثار مخرب جنگ دارد. این مجموعه مقررات که به طور عمده در راستای حمایت از غیر نظامیان است، نقش مهمی در این خصوص ایفا می‌کند. قسمتی از این مقررات مربوط به «وضعیت سپر انسانی» است. طرفین متخاصم که معمولاً در راستای جلوگیری از حملات طرف مقابل هستند، اقدام به تعیین سپرهایی از انسان‌ها می‌کنند. این‌ها ممکن است حتی نظامیانی باشند که اسیر شده‌اند. گاهی هم این سپرها افرادی هستند که داوطلبانه خود را در معرض حملات دشمن قرار می‌دهند. نمونه‌های گوناگونی از انواع این سپرها در جنگ‌های صورت گرفته قابل مشاهده است. در این مقاله بررسی مفهومی، انواع سپر انسانی و مقررات حاکم بر هر یک هدف اصلی است. مقررات موجود حکایت از ممنوعیت موضوع دارد که حسب نوع مخصصات - اعم از بین المللی و غیر بین المللی - آثار متفاوتی پیدا می‌کند. پرسشی که می‌ماند، بحث ممنوعیت مطلق آن است. پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو تحت شرایطی امکان آن را مطرح کرده‌اند که ما با عنوان ضرورت به آن پرداخته‌ایم. در این خصوص به نظر می‌رسد که علی‌رغم بایسته بودن چنین ممنوعیتی، در حقوق بین الملل بشردوستانه ممنوعیت مطلق وجود ندارد. موضوع سپر انسانی گاهی داوطلبانه است. این امر هم موضوع مهمی است، از این جهت که کسی را که خود بر ضد خودش اقدام می‌کند، چگونه باید محافظت کرد. مقررات بین المللی در این خصوص کلی و مبهم هستند، ولی باید گفت که مقررات سپرهای انسانی غیر داوطلبانه، بر موارد داوطلبانه هم حاکم است.</p>
استناد	عبدی، ابوذر. (۱۴۰۳). جوانب سپر انسانی در حقوق بین الملل بشردوستانه، فصلنامه قضاوت، ۱۲۰(۴)، ۵۲-۶۶.
DOI	http://doi.org/10.22034/judg.2025.2045453.1352
ناشر	انتشارات دادگستری کل استان تهران

مقدمه

حقوق بین‌الملل بشردوستانه به‌عنوان مجموعه‌ای از قواعد که با حمایت خود از غیرنظامیان، خواهان تسکین آلام ناشی از درگیری‌هاست، استفاده از سپر انسانی در مخاصمات مسلحانه را ممنوع می‌دارد. ریشه این ممنوعیت را می‌توان در ارزش حق حیات به‌عنوان بنیادی‌ترین حق بشری دانست (عباسی لاهیجی، ۱۴۰۱: ۶۶-۶۵). کلیه مکاتب بشری در ذات خود این ممنوعیت را دارند. این امر از دوران کهن تا دوران جدید وجود داشته و در دوران جدید با پدید آمدن مفاهیمی مانند حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مفهومی منسجم‌تر و مقرراتی مفصل‌تر پیدا کرده است. استفاده از سپر انسانی تنها از منظر تجویز یا ممنوعیت آن قابل بررسی نیست، بلکه ابعاد گوناگونی از جهت مفهومی، از جهت انواع، آثار هر یک و نیز استثنای قاعده ممنوعیت دارد. هدف اصلی پرداختن به این ابعاد مطرح شده است.

درج این موضوع در اسناد بین‌المللی مختلفی صورت گرفته است. برای نمونه، این ممنوعیت در گزارش ۲۹ مارس ۱۹۱۹ کمیسیون تشخیص نقض‌های واقع شده از سوی امپراتوری آلمان و متحدانش درج شد (Mrin, 1957: 678). اما فراتر از این اسناد باید گفت که امروزه حقوق بین‌الملل عرفی هم حاوی این ممنوعیت است و هر جا که اسناد بین‌المللی کاستی داشته باشد، از عرف بین‌المللی می‌توان در این خصوص بهره برد. به عبارت بهتر، می‌توان گفت که حقوق بین‌الملل انواع سپرهای انسانی را به هر شکلی ممنوع می‌داند. گاهی ممکن است با مفاهیمی مانند جنگ عادلانه یا مشروع هم این موضوع تلاقی بکند. در این صورت بر اساس نظر جنگ‌جویان، این امر درست و بدون ایراد جلوه می‌کند. باید گفت که حقوق بین‌الملل این موضوع را رد می‌کند و تحت قاعده مهم «هدف وسیله را توجیه نمی‌کند»، چنین اقداماتی را ممنوع می‌داند.

در این نوشته به دنبال بررسی این هستیم که آیا کسانی که سپر انسانی قرار می‌گیرند، از هیچ‌گونه حمایت در حقوق بین‌الملل بشردوستانه برخوردار هستند؟ سپر انسانی دارای چه مفهوم و ابعادی است؟ فرضیه اصلی این مقاله ممنوعیت مطلق استفاده از سپر انسانی است، زیرا این ممنوعیت با مهم‌ترین حق بشری یعنی حق حیات تلاقی پیدا می‌کند. وقتی حق حیات مورد خدشه واقع شد، به‌سختی می‌توان سایر حقوق انسانی را مطرح و از آنها دفاع کرد. اما بنا به ضرورت، پروتکل الحاقی اول به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو با شرایطی و به‌صورت محدود استفاده از سپر انسانی را مطرح کرده است. بنابراین چون خلاف اصل این موضوع مطرح شده، باید این موضوع تا حد امکان تفسیر مضیق شود.

در این زمینه آثار پژوهشی به موضوع پرداخته‌اند که به فراخور از آنها بهره برده شده است. اما این آثار هرکدام به زاویه‌ای از موضوع پرداخته‌اند. ما در اینجا با نگاه کلان‌تری جوانب متصور و

مرتبط را بررسی کرده‌ایم. در این خصوص بعد از بررسی مفهوم سپر انسانی، به مقررات موجود در این خصوص می‌پردازیم. سپس با بیان اقسام سپر انسانی، به نمونه‌های واقع شده در این خصوص پرداخته می‌شود. در این راستا از روش ترکیبی تحلیلی-توصیفی استفاده شده است. موضوعات در پنج قسمت بررسی می‌شود.

۱. مفهوم سپر انسانی^۱

در تفسیر کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو گفته شده که زمانی که طرف‌های مخاصمات غیرنظامیان را مجبور کردند در مناطقی مانند ایستگاه‌های راه‌آهن، سدها، اماکن پزشکی و... بمانند تا از آنها به عنوان سپری در برابر اهداف نظامی استفاده شود، این امر موجب تنفر افکار عمومی شد (Pictet, 1958: 208). این عمل از دیرباز وجود داشته، ولی اینکه شرایط و تعریف آن در هر زمانی چگونه بوده، موضوعی متفاوت است. در شرایط فعلی و بر اساس مقررات موجود حقوق بین‌الملل می‌توان گفت که سپر انسانی به معنای قرار دادن عمدی غیرنظامیان و اسیران جنگی در درون و پیش روی اهداف و افراد نظامی-اعم از داوطلبانه و غیرداوطلبانه-در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و داخلی، به منظورهایی از جمله جلوگیری از حمله دشمن به این اهداف-معمولاً-از ترس آسیب‌رسانی به جمعیت و اموال است. مقررات بین‌المللی هم در این راستا با عبارت‌پردازی‌های مختلف ولی در معنا مشابه به این امر پرداخته‌اند که در جای خود بررسی خواهد شد.

۲. مقررات حاکم بر موضوع

درخصوص انواع مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیر بین‌المللی، مقررات مرتبط با ممنوعیت استفاده از سپر انسانی متفاوت است. به همین دلیل موضوع را در دو عنوان مجزا بررسی می‌کنیم.

۲-۱. مخاصمات مسلحانه بین‌المللی

در ماده ۲۲ مقررات راجع به حقوق و عرف‌های جنگ زمینی آمده است که حق متخاصمان در انتخاب ابزارهای ورود خسارت به دشمن نامحدود نیست (Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land, art. 22). اگرچه این مقرر کلی است، ولی از آن می‌توان ممنوعیت استفاده از سپر انسانی را برداشت کرد.

در کنوانسیون سوم ژنو مربوط به رفتار با اسرای جنگی و کنوانسیون چهارم ژنو مربوط به

۱. در فقه اسلامی تَنَرُّس به معنای پوشاندن با تَرَس (سپر)، اشاره به این وضعیت دارد.

حمایت از غیرنظامیان، به صورت صریح این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس ماده ۲۳ از این سند هیچ اسیر جنگی را در هیچ موقع نمی‌توان به ناحیه‌ای فرستاد یا در ناحیه‌ای بازداشت کرد که ممکن است در معرض آتش منطقه جنگ باشد. همچنین نمی‌توان از حضور او برای مصون ساختن بعضی از نقاط یا مناطق در عملیات نظامی استفاده کرد (Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949, art. 23).

در تکمیل ماده فوق، ماده ۱۹ از همین سند می‌گوید که طرفین متخاصم ملزم هستند که بعد از دستگیری اسرای جنگی، هرچه زودتر آنها را به بازداشتگاه‌هایی که نسبتاً از منطقه درگیری دور هستند، اعزام کنند تا از این طریق از خطر مصون باشند (Ibid, art. 19).

از سوی دیگر، ماده ۲۸ کنوانسیون چهارم ژنو مقرر می‌دارد که حضور شخص حمایت شده ممکن نیست که برای مصون ساختن بعضی از نقاط یا مناطق در برابر عملیات نظامی مورد استفاده واقع شود (Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949, art. 28).

اشخاص مورد حمایت بر اساس ماده ۴ همین کنوانسیون کسانی هستند که در هر موقع و به هر شکل به هنگام جنگ یا اشغال، به دست دولت داخل در جنگ یا دولت اشغال‌کننده‌ای می‌افتند که تبعه آنها نیستند (Ibid. art.4).

در ماده ۸۳ همین سند هم به نوعی این حمایت تعمیم یافته است. بر این اساس دولت بازداشت‌کننده نمی‌تواند اماکن بازداشت را در مناطقی قرار دهد که به‌طور خاص در معرض خطرات جنگ هستند (Ibid. art.83).

در پروتکل الحاقی اول کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و بر اساس بند ۴ ماده ۱۲ آن، تحت هیچ شرایطی نباید از واحدهای بهداری به‌عنوان سپری برای محافظت از اهداف نظامی در برابر حمله استفاده شود. از این مقرر حمایت از کادر پزشکی، افراد مجروح و بیمار قابل استنباط است. (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, art 12(4))
جامع‌تر و فراتر از این مواد، بند ۷ ماده ۵۱ پروتکل مزبور است که به این شرح بیان شده است:

حضور یا حرکت‌های ساکنان یا افراد غیرنظامی نباید به منظور مصون ساختن نقاط یا مناطقی در برابر عملیات نظامی و خصوصاً در تلاش برای محافظت از اهداف نظامی در برابر حمله یا محافظت پشتیبانی یا ممانعت از عملیات نظامی مورد استفاده قرار گیرد. طرف‌های مخاصمه نباید به منظور استتار اهداف نظامی در برابر حمله یا پوشش دادن عملیات نظامی، دستور جابه‌جایی ساکنان یا افراد غیرنظامی را بدهند (Ibid, art. 51(7)).

دلیل جامعیت این ماده این است که حمایت خود را نسبت به طیف گسترده‌تری از افراد اعمال می‌کند که نه تنها شامل تمامی غیرنظامیان اعم از دشمن و دوست می‌شود، بلکه افراد از صحنه نبرد خارج شده همچون نظامیان بیمار، مجروح یا اسرای جنگی را نیز شامل می‌شود (Quéguiner, 2006: 20). بر اساس این ماده، هم انتقال غیرنظامیان به محل اهداف نظامی و هم قرار دادن عامدانه هدف نظامی در مرکز یا مجاورت منطقه غیرنظامی به معنای استفاده از سپر انسانی است. مثلاً قرار دادن توپخانه در محوطه بیمارستان یا منطقه مسکونی بر این اساس، در مفهوم سپر انسانی قرار می‌گیرد.

بند ۱ ماده ۵۱ این پروتکل هم به‌طور کلی بیان کرده که سکنه و افراد غیرنظامی از حمایت کلی در برابر حملات ناشی از عملیات نظامی برخوردار خواهند شد. بر این اساس استفاده از ساکنان و افراد غیرنظامی به‌عنوان سپر انسانی ممنوع است.

در کنار این مقررات می‌توان از اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری هم نام برد. مطابق شق ۲۳ از قسمت ب بند ۲ ماده ۸، بهره بردن از حضور افراد غیرنظامی یا دیگر افراد مورد حمایت برای مصون داشتن نقاط، مناطق یا نیروهای نظامی خاص در مقابل عملیات نظامی، ممنوع و به‌عنوان مصادیقی از جنایات جنگی است. ممکن است گفته شود که این مقررده تنها در صورت وقوع مخاصمه مسلحانه بین‌المللی قابل مصادق‌یابی باشد (حبیبی و رضایی، ۱۳۹۳: ۲۸-۲۰)، ولی مطابق ماده ۲۵ همین اساسنامه که حقوق عرفی را بخشی از مقررات حاکم بر دیوان مطرح کرده، می‌توان استنباط کرد که وقوع چنین اقدامی از مصادیق نقض حقوق عرفی است و بر این اساس هم در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی استفاده از سپر انسانی از جنایات جنگی است (هنکرتز، ۱۳۸۷: ۵۰۰).

با جمع این مقررات می‌توان گفت که سپر انسانی نیازمند در کنار هم قرار دادن اهداف نظامی و غیرنظامیان یا اشخاص از صحنه نبرد خارج شده با هدف خاص تلاش برای جلوگیری از هدف‌گیری اهداف نظامی است.

۲-۲. مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی

این نوع از مخاصمات بخش مهمی از مخاصمات دهه‌های اخیر در جهان را به خود اختصاص می‌دهد. اگرچه در مقیاس مخاصمات مسلحانه بین‌المللی نیستند، ولی دارای آثاری بسیار سهمگینی هستند (ممتاز و رنجبریان، ۱۳۸۶: ۲۲). در میان مقررات بشردوستانه، مقرره‌ای که به‌طور صریح به ممنوعیت استفاده از سپر انسانی در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی اشاره کند وجود ندارد. به هنگام تدوین پروتکل الحاقی دوم پیشنهاد درج چنین ممنوعیتی شد، ولی مورد توجه قرار نگرفت.

حتی اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری که به آن اشاره شد، در این خصوص سکوت کرده است. به همین دلیل برخی ادعای عرفی بودن این ممنوعیت را کرده‌اند. برخی هم به ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو^۱ و ماده ۴ پروتکل الحاقی دوم^۲ استناد کرده‌اند. برخی دیگر هم با استناد به حق حیات، چنین رفتاری را ناقض حق حیات دانسته‌اند.

به نظر می‌رسد که علی‌رغم سکوت معاهده‌ای با توجه به اقبال دولت‌ها و رفتارهای حاکی از رضایت آنها در این خصوص، باید این ممنوعیت را علاوه بر موارد استدلالی فوق، تابع حقوق بین‌الملل عرفی دانست. همچنین از اصل رفتار انسانی که یکی از اساسی‌ترین مفاهیم حقوق بین‌الملل بشردوستانه است، می‌توان این ممنوعیت را در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی هم استنباط کرد.^۳

۱. در مورد درگیری مسلحانه که ماهیت بین‌المللی ندارد و در قلمرو یکی از طرف‌های عالی متعاقد رخ می‌دهد، هر یک از طرف‌های درگیر موظفند حداقل مقررات زیر را اعمال کنند:

(ا) با افرادی که در خصوصت‌ها شرکت فعالی ندارند، از جمله اعضای نیروهای مسلح که سلاح‌های خود را زمین گذاشته‌اند و افرادی که به دلیل بیماری، زخم، بازداشت یا هر علت دیگری در «هواپیمایی» قرار گرفته‌اند، در هر شرایطی باید به‌صورت انسانی رفتار شود بدون هیچ‌گونه تمایز نامطلوب مبتنی بر نژاد، رنگ، مذهب یا ایمان، جنس، تولد یا ثروت یا هر معیار مشابه دیگری. برای این منظور، اعمال زیر در هر زمان و در هر مکان در رابطه با افراد فوق ممنوع بوده و خواهد بود:

الف) خشونت علیه زندگی و شخص، به‌ویژه قتل از هر نوع، مثله کردن، رفتار ظالمانه و شکنجه.
ب) گروگان‌گیری.

ج) توهین به حیثیت شخصی، به‌ویژه رفتار تحقیرآمیز.

د) صدور احکام و اجرای اعدام بدون حکم قبلی توسط دادگاهی که به‌طور منظم تشکیل شده است، با ارائه کلیه ضمانت‌های قضایی که توسط مردم متمدن ضروری تشخیص داده شده است.

۲) مجروحان و بیماران باید جمع‌آوری و مراقبت شوند.

یک نهاد بشردوستانه بی‌طرف، مانند کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، ممکن است خدمات خود را به طرف‌های درگیر ارائه دهد. طرف‌های درگیر باید بیشتر تلاش کنند تا از طریق موافقت‌نامه‌های خاص، تمام یا بخشی از سایر مقررات این کنوانسیون را به اجرا درآورند. اعمال مقررات قبلی بر وضعیت حقوقی طرف‌های درگیر تأثیری نخواهد داشت.

۲. افراد تحت حمایت کنوانسیون کسانی هستند که در یک لحظه معین و به هر نحوی، در صورت بروز درگیری یا اشغال، خود را در دست یکی از طرف‌های درگیری یا قدرت اشغالگری که تبعه آن نیستند، می‌یابند. اتباع کشوری که به این کنوانسیون متعهد نیستند، تحت حمایت آن نیستند. اتباع یک کشور بی‌طرف که خود را در قلمرو یک کشور متخاصم می‌بینند و اتباع یک دولت متخاصم، نباید افراد حمایت شده در نظر گرفته شوند. با این حال، مقررات بخش دوم - همان‌طور که در ماده ۱۳ تعریف شده است - کاربرد وسیع‌تری دارند. افراد تحت حمایت کنوانسیون ژنو برای بهبود وضعیت مجروحان و بیماران، در مفهوم این کنوانسیون به‌عنوان افراد حمایت شده تلقی نخواهند شد.

3. British Military Court, Student Case, Case No. 24, Lüneberg, 6-10 May 1946, in Law Reports of Trials of War Criminals: Selected And Prepared By The United Nations War Crimes Commission, Vol. IV, 1947.

۳. انواع سپر انسانی

به‌طور عمده می‌توان بر اساس نظر غالب حقوق‌دانان، سپر انسانی را به انواع داوطلبانه یا غیر داوطلبانه تقسیم کرد.

۳-۱. سپر انسانی غیر داوطلبانه

در این نوع طرفی که از سپر انسانی استفاده می‌کند، برای رسیدن به نتیجه مطلوب از مخاصمه، غیرنظامیان را وارد مخاصمه می‌کند تا دشمن، خود را در کشاکش ادامه حمله به اهداف نظامی یا انصراف از آن قرار دهد. این نوع از سپر انسانی به اجبار و بدون تمایل غیرنظامیان یا دیگر اشخاص مورد حمایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه صورت می‌گیرد (AI-Duajj, 2008: 118). می‌توان گفت که بیشتر سپرهای انسانی از نوع غیر داوطلبانه است. در عملیات آزادسازی عراق در سال ۲۰۰۳ نیروهای عراقی به اجبار زنان و کودکان بی‌گناه را در مقابل خود قرار می‌دادند و از پشت آنها به نیروهای آمریکایی و انگلیسی حمله می‌کردند یا اینکه در مناطق غیر نظامی خود را پنهان می‌کردند و از این مناطق حملات خود را انجام می‌دادند.^۱ این نوع از سپر انسانی در افغانستان، چین، روآندا، درگیری‌های اسرائیل و فلسطین و غیره دیده می‌شود (Douglas, 2007: 20).

۳-۲. سپر انسانی داوطلبانه

برخلاف سپرهای انسانی غیر داوطلبانه، سپرهای انسانی داوطلبانه غیر نظامی هستند که بدون اجبار و با آگاهی کامل از خطراتی که در اقدام آنها وجود دارد، سپر اهداف نظامی می‌شوند. معمولاً این گروه با بهره‌گیری از وضعیت حقوقی خود به‌عنوان افرادی که به موجب حقوق بشردوستانه نباید موضوع حمله مستقیم قرار گیرند، درصدد ممانعت از حمله دشمن به اهداف نظامی می‌شوند؛ مانند حضور شماری از مردم صربستان بر روی پل‌هایی از شهر بلگراد در سال ۱۹۹۹ با هدف ممانعت از بمباران آنها توسط نیروهای ناتو (Eric, 2009: 288). یا در سال ۲۰۰۳ گروهی از اتباع کشورهای مختلف در پرتو حمایت‌های سازمان‌های غیردولتی، قبل از شروع حملات آمریکا به عراق، به این کشور رفتند تا با حضور عامدانه خود در برابر اهداف نظامی مانع از شعله‌ور شدن آتش جنگ در این منطقه شوند (Quéguiner, Op.cit: 288).

موضوعی که در اینجا مطرح می‌شود این است که اگر از قبل از طرف متخاصم اخطار ترک منطقه داده شود ولی به دلایل گوناگون چنین اتفاقی نیفتد، نوع مخاصمات به چه صورتی است؟ به

1. Human Rights Watch, *Off Target: the Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq*, 2003, pp. 67-69.

نظر می‌رسد این مورد حسب هر وضعیت پاسخی متفاوت دارد و باید موردی پاسخ داد. برای مثال، گاهی ممکن است طرف متخاصم بدون در نظر گرفتن محدودیت زمانی و شرایط ناشی از خرابی جنگ، به افراد غیرنظامی هشدار ترک منطقه دهد ولی با فاصله زمانی نامناسب با رفتارهایی اعم از اسیرگرفتن، در نهایت برای جلوگیری از حمله طرف مقابل سپر انسانی ایجاد کند. در این‌گونه موارد می‌توان آن را غیرداوطلبانه دانست.

۳-۳. اثر تفکیک انواع سپر انسانی

مطابق بند ۸ ماده ۵۱ پروتکل الحاقی اول، در صورت استفاده از سپر انسانی از سوی یک طرف متخاصمه، طرف دیگر همچنان به تعهدات مندرج در ماده ۵۷ این سند متعهد است. بر اساس جزء ۴ بند ۲ ماده ۵۷ اگر مشخص شود که یک هدف نظامی نبوده یا تحت حمایت قرار دارد و یا این که امکان دارد میزان خسارات جانی به غیرنظامیان، یا مجروح شدن آنها و یا آسیب رساندن به اموال غیرنظامی و یا مجموعه‌ای از آنها، نسبت به مزیت‌های نظامی عینی و مستقیمی که انتظار آن می‌رود، بیش از حد باشد، حمله لغو یا به حال تعلیق درخواهد آمد. (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), Op.cit, art 51(8))

بنابراین اگر یک طرف درگیری با سپرهای انسانی روبه‌رو شود، برای ادامه عملیات نظامی خود باید مزیت‌های نظامی حاصل از حمله و تلفات وارده به غیرنظامیان را برآورد کند و در صورتی که مزیت نظامی مورد انتظار از حمله نسبت به خسارتی که به غیرنظامیان وارد می‌شود بیش از اندازه باشد، می‌تواند به هدف نظامی حفاظت‌شده توسط سپرهای انسانی حمله کند. اما اگر کفه ترازو به نفع مزیت‌های نظامی سنگینی نکند، حمله‌کننده باید حمله را لغو یا تعلیق نماید. در غیر این صورت حمله‌ای که واقع می‌شود نامتناسب است و موجب تحقق مسئولیت وی خواهد شد. هرگاه نسبت به ماهیت سپر انسانی تردید شود، فرض بر غیرداوطلبانه بودن آن است. برخی حقوقدانان لزوم رعایت ماده ۵۷ را منوط به وقوع سپر انسانی غیرداوطلبانه می‌دانند (Banu, 2013: 3).

۴. رویه عملی در انواع مخاصمات

سپر انسانی در طول تاریخ بسیار اتفاق افتاده است؛ از دوران باستان تاکنون وجود داشته و همچنان ادامه دارد. اما برای نمونه به مواردی از انواع آن در دهه‌های اخیر می‌توان اشاره کرد. در جنگ داخلی سیرالئون در دهه ۱۹۹۰ اعضای جبهه متحد انقلابی به‌طور مرتب کودکان بی‌دفاع را می‌ربودند و از آنها به‌عنوان سپر انسانی در برابر نیروهای دولتی استفاده می‌کردند

(Zarifis, 2002: 18-19). در طول جنگ چین نیز شورشیان از غیرنظامیان روسی به‌عنوان سپر انسانی استفاده می‌کردند (Renfrew, 2007). در جنگ مقامات سریلانکایی با بیرهای تامیل جدایی طلب، این گروه هم از غیرنظامیان به‌عنوان سپر انسانی استفاده می‌کردند.^۱

در سال ۱۹۹۴ زمانی که آوارگان از جنگ داخلی رواندا به زئیر فرار کردند، از سپرهای انسانی به‌طور مجهول استفاده شد، به این صورت که غیرنظامیان هوتویی بعد از مبارزه با توتسی‌ها، به اردوگاه‌های پناهندگان در زئیر پناه می‌بردند تا دشمن به دلیل حفظ جان پناهندگان، در تعقیب آنها درنگ کند. در مواردی هم حملات خود به رواندا را از اردوگاه‌ها که منطقه‌ای غیرنظامی به حساب می‌آمدند، انجام می‌دادند.^۲

در نبرد میان اسرائیل و فلسطین مدارکی مبنی بر استفاده نیروهای اسرائیلی از خانه‌های فلسطینیان به‌عنوان سپر انسانی به دست آمده است. این نیروها خانواده‌های فلسطینی را در خانه‌های خود حبس و از محل سکونت آنها به‌عنوان پایگاهی نظامی یا مواضع تیراندازی استفاده کرده‌اند.^۳ در جنگ اخیر بین حماس و اسرائیل، موسوم به عملیات هفتم اکتبر که در غزه صورت گرفت، موارد متعددی قابل مشاهده است.^۴

دیوان بین‌المللی کیفری یوگوسلاوی سابق در ۱۹۹۵ رادوان کارادزیچ (رئیس‌جمهور منطقه صرب بوسنی) و راتکو ملادیچ (فرمانده نیروهای نظامی صرب) را به اتهام نقض‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه در شهر سربرینیتسا از جمله استفاده از سپر انسانی محکوم کرد.^۵

دولت عراق به‌طور مکرر در جنگ با ایران (دهه ۱۹۸۰)، جنگ با کویت (۱۹۹۱-۱۹۹۰) و عملیات آزادسازی عراق (۲۰۰۳) از سپرهای انسانی استفاده کرده است (Margaret, 2012: 20). صدام با گروگان گرفتن شهروندان خارجی مثل خبرنگاران، توریست‌ها، تاجران و حتی کارکنان دیپلماتیک و کنسولی، این افراد را مهمان مخصوص خود خواند.^۶ شورای امنیت در جنگ با کویت در قطعنامه ۱۹۹۰ به‌طور صریح این عمل عراق را محکوم کرد.^۷ درخصوص حملات متقابل

1. Amnesty International, Sri Lanka: UN Security Council Must Demand Immediate Access and Accountability, 4 January 2009.

2. <https://ihl-databases.icrc.org/ru/customary-ihl/v2/rule97>

3. https://www.btselem.org/topic/human_shields

۴. برای مطالعه بیشتر ر.ک: سبحانی، مهین و قلندری شمایی، طاهر، (۱۴۰۳)، مفهوم سپر انسانی و چالش‌های پیش‌روی آن با نگاهی به اصل تناسب در حقوق بین‌الملل بشردوستانه با تأکید بر حمله سال ۲۰۲۴-۲۰۲۳ اسرائیل به غزه، مجله حقوقی بین‌المللی.

5. <https://www.icty.org/en/sid/7328>

6. The Law of Armed Conflict, Conduct of Operations, part A., International Review of Red Cross, 2002, p. 25.

7. UN Doc. S/664, 18 August 1990.

حماس و اسرائیل در سال ۲۰۲۳ هم ادعا شده است که هر دو طرف از سپر انسانی استفاده کرده‌اند.^۱

۵. وضعیت ضرورت^۲

در حقوق بین الملل، ضرورت یکی از عوامل رافعه مسئولیت بین المللی دولت است. در اینجا سؤال این است که در صورت جمع شدن شرایط ضروری، آیا طرف متخاصم می‌تواند از سپر انسانی استفاده کند؟

در ماده ۲۵ طرح پیش نویس مواد مسئولیت دولت‌ها برای ارتکاب اعمال متخلفانه بین المللی^۳ که در سال ۲۰۰۱ توسط کمیسیون حقوق بین الملل تهیه شده، ضرورت این‌گونه بیان شده است:

۱. یک دولت نمی‌تواند به ضرورت به‌عنوان دلیلی برای جلوگیری از نادرست بودن عملی که با تعهدات بین المللی آن دولت مطابقت ندارد استناد کند، مگر اینکه این عمل:

الف) تنها راهی است که دولت می‌تواند از منافع اساسی در برابر خطری جدی و قریب‌الوقوع محافظت کند؛

ب) به منافع اساسی دولت یا کشورهای دیگر که تعهد نسبت به آنها وجود دارد یا کل جامعه بین المللی آسیب جدی وارد نمی‌کند.

۲. در هر صورت، یک دولت نمی‌تواند به ضرورت به‌عنوان دلیلی برای جلوگیری از تقصیر استناد کند.

اگر

الف) تعهد بین المللی مورد بحث، امکان استناد به ضرورت را منتفی می‌کند یا

ب) دولت به وضعیت ضرورت کمک کرده است.

در این ماده تعریفی از ضرورت داده نمی‌شود؛ فقط با بیان شرایطی ابعاد آن تبیین شده است. اما می‌توان گفت که ضرورت عمل اختیاری یک دولت برخلاف تعهد بین المللی اش است، در مواقعی که تنها راه حفاظت از منفعتی اساسی در برابر خطر جدی و قریب‌الوقوع صورت می‌گیرد. البته این امر باید در مقابل عدم اجرای موقت یک تعهد بین المللی کم‌اهمیت‌تر یا غیر ضروری‌تر دیگر باشد (ابراهیم گل، ۱۳۹۶: ۱۵۳).

در حقوق متخاصمات از این امر با توجه به شرایط جنگی می‌توان از «ضرورت نظامی» یاد

1. <https://www.reuters.com/world/middle-east/israel-promises-unrelenting-attacks-hamas-us-obama-urge-caution-2023-10-24/>

<https://www.nytimes.com/2023/10/19/world/europe/interpreter-laws-human-shields-forced-displacement.html>

<https://pars.euronews.com/2024/06/22/francesca-albanese-accuses-idf-of-using-human-shield-flouting-international-law>

2. necessity

3. The Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001).

کرد؛ یعنی شرایط ضروری مذکور در ماده ۲۵ موجب می‌شود که در مخاصمات مسلحانه یک دولت تعهدات خود را اجرا نکند. در خصوص ممنوعیت استفاده از سپر انسانی اصولاً باید به این امر قائل شد که هیچ ضرورتی نباید موجب نادیده گرفتن این ممنوعیت باشد، زیرا با حقوق مختلف انسانی از جمله حق حیات افراد مواجه هستیم. کدام ضرورتی بالاتر از این حق برای دولت‌ها به‌عنوان منفعت اساسی وجود دارد؟ اما مقررات فعلی بین‌المللی به دلیل اینکه باید به واقعیات و شرایط جنگی هم توجه کنند، بدون ذکر صریح موضوع در قالب مواد ۵۷' و ۵۱(۸) از پروتکل الحاقی اول موضوع را بیان کرده‌اند. مطابق بند ۳ از قسمت الف از شق اول ماده ۵۷، مزیت نظامی حملات باید بیشتر از موضوع مورد حمله باشد. در قسمت ب با صراحت بیشتری موضوع مطرح می‌شود. با وجود چنین امری هم باید شرایط مطرح شده در ماده صورت پذیرد. بند ۸ ماده ۵۱ هم

۱. بر اساس این ماده:

۱- در اجرای عملیات نظامی، مراقبت دائمی برای در امان ماندن از جمعیت غیرنظامی، غیرنظامیان و اشیاء غیرنظامی انجام شود.

۲- در مورد حملات، اقدامات احتیاطی زیر باید انجام شود:

الف) کسانی که برای حمله برنامه‌ریزی می‌کنند یا تصمیم می‌گیرند باید:

۱) هر کاری که ممکن است انجام دهد تا تأیید کند که اهداف مورد حمله نه غیرنظامیان هستند و نه اشیاء غیرنظامی و مشمول حفاظت خاصی نیستند، بلکه اهداف نظامی به معنای بند ۲ ماده ۵۲ هستند و توسط مقررات منع نشده است. این پروتکل برای حمله به آنها؛

۲) تمام اقدامات احتیاطی ممکن را در انتخاب ابزار و روش‌های حمله به منظور اجتناب و در هر صورت به حداقل رساندن تلفات جانی غیرنظامیان، آسیب به غیرنظامیان و آسیب به اشیاء غیرنظامی انجام دهد.

۳) از تصمیم به انجام هرگونه حمله‌ای که ممکن است منجر به تلفات غیرنظامی، صدمه به غیرنظامیان، آسیب به اشیاء غیرنظامی یا ترکیبی از آنها شود که در رابطه با مزیت واقعی و مستقیم نظامی پیش‌بینی شده بیش از حد باشد، خودداری کنند.

ب) اگر معلوم شود که هدف نظامی نیست یا تحت حفاظت خاصی قرار دارد یا اینکه حمله ممکن است منجر به تلفات غیرنظامی، جراحت غیرنظامیان یا آسیب به غیرنظامیان شود، حمله باید لغو یا تعلیق شود. اشیاء یا ترکیبی از آنها که نسبت به مزیت نظامی مشخص و مستقیم مورد انتظار بیش از حد باشد.

ج) در مورد حملاتی که ممکن است بر جمعیت غیرنظامی تأثیر بگذارد، هشدارهای اولیه مؤثر داده شود، مگر اینکه شرایط اجازه ندهد.

۳- هنگامی که انتخاب بین چندین هدف نظامی برای به دست آوردن مزیت نظامی مشابه امکان‌پذیر باشد، هدفی که باید انتخاب شود باید این باشد که حمله به آن کمترین خطر را برای جان غیرنظامیان و اشیاء غیرنظامی ایجاد کند.

۴- در اجرای عملیات نظامی در دریا یا هوا، هر یک از طرف‌های درگیر باید مطابق با حقوق و وظایف خود بر اساس قوانین بین‌المللی قابل اجرا در درگیری‌های مسلحانه، تمام اقدامات احتیاطی منطقی را برای جلوگیری از تلفات غیرنظامیان اتخاذ کند. آسیب به اشیاء غیرنظامی.

۵- هیچ‌یک از مفاد این ماده نباید به‌عنوان اجازه هرگونه حمله علیه مردم غیرنظامی، غیرنظامیان یا اشیاء غیرنظامی تفسیر شود.

پس از بیان ممنوعیت‌ها و شرایط، موضوع را به ماده ۵۷ ارجاع می‌دهد (افشار و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۴۵-۱۴۱). بنابراین می‌توان گفت که بر این محور ضمن ممنوع بودن ابتدایی استفاده از سپر انسانی، در شرایط خاص و استثنایی امکان استفاده از سپر انسانی در شرایط ضروری وجود دارد. رعایت اقدامات احتیاطی، رعایت اصل تناسب، عدم هدف‌گیری مستقیم افراد غیر نظامی، استفاده از ابزارها و شیوه‌های دربردارنده خسارت کمتر و اطمینان از تحقق هدف نظامی (مزیت برتر) از لوازم این موضوع است.

نتیجه

استفاده از سپر انسانی هم در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و هم در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی، بر اساس حقوق بین‌الملل بشردوستانه ممنوع است. در مورد مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، در کنوانسیون سوم و چهارم و نیز پروتکل الحاقی اول به صورت صریح چنین موضوعی مطرح شده است. همچنین اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری هم از این عمل به جنایت جنگی تعبیر کرده است. در رویه قضایی کیفری بین‌المللی از جمله در دیوان بین‌المللی کیفری یوگوسلاوی سابق، چنین موضوعی به محکومیت مجرمان منجر شده، اما در مورد مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی چنین صراحتی وجود ندارد. به نظر می‌رسد که چنین ممنوعیتی را می‌توان از حقوق عرفی استنباط کرد و حتی دیوان بین‌المللی کیفری را مطابق ماده ۲۵ اساسنامه آن دیوان، در خصوص موضوع، صالح به رسیدگی دانست.

۱- سپر انسانی خود دارای انواعی است که مشهورترین تقسیم‌بندی، سپر انسانی داوطلبانه و غیرداوطلبانه است. این موضوع دارای اثر است، به این صورت که بر اساس جزء ۶ بند ۲ ماده ۵۷ اگر مشخص شود که هدفی نظامی نبوده یا تحت حمایت قرار دارد و یا اینکه امکان دارد میزان خسارت جانی به غیر نظامیان یا مجروح شدن آنها یا آسیب رساندن به اموال غیر نظامی و یا مجموعه‌ای از آنها نسبت به مزیت‌های نظامی عینی و مستقیمی که انتظار آن می‌رود پیش از حد باشد، حمله لغو می‌شود یا به حال تعلیق در خواهد آمد. نمونه‌های عملی آن از هر دو نوع کم نیست و متأسفانه بدون توجه به حقوق بین‌الملل بشردوستانه، همچنان اتفاق می‌افتد. آخرین آن جنگ ۲۰۲۳ حماس با اسرائیل است که منجر به وقوع چنین جنایتی به‌طور مکرر شده است.

منابع

۱. ابراهیم گل، علیرضا. (۱۳۹۶). مسئولیت بین‌المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل، چاپ هشتم، تهران: شهر دانش.
۲. افشار، مجتبی، زمانی، قاسم، عظیمی شوشتری، عباسعلی. (۱۴۰۱). استناد به ضرورت به عنوان عامل رافع مسئولیت بین‌المللی دولت در فقه امامیه و حقوق بین‌الملل، با بررسی موردی سپر انسانی (تترس)، آموزه‌های فقه مدنی، دوره ۱۴، شماره ۲۵، صص ۱۵۴-۱۲۷.
۳. حبیبی، همایون، رضائی، صالحه. (۱۳۹۳). استفاده از سپر جنگی به مثابه جنایت جنگی، پژوهش‌های حقوقی، شماره ۲۶، صص ۴۰-۵.
۴. سبحانی، مهین، قلندری شمایی، طاهر. (۱۴۰۳). مفهوم سپر انسانی و چالش‌های پیش‌روی آن با نگاهی به اصل تناسب در حقوق بین‌الملل بشردوستانه با تأکید بر حمله سال ۲۰۲۴-۲۰۲۳ اسرائیل به غزه، مجله حقوقی بین‌المللی، قابل دسترسی در: www.cilamag.ir/article_719071.html
۵. عباسی لاهیجی، بیژن. (۱۴۰۱). حقوق بشر در اسلام، ایران و اسناد بین‌المللی، تهران: دادگستر.
۶. ممتاز، جمشید، رنجبریان، امیرحسین. (۱۳۸۶). حقوق بین‌الملل بشردوستانه: مشخصات مسلحانه غیر بین‌المللی، تهران: میزان.
۷. هنکرتز، ژان ماری، لوئیس دوسوالد بک. (۱۳۸۷). حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی، جلد اول، ترجمه دفتر امور بین‌الملل قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.

8. Al-Duaij, Nada. (2008). "The Volunteer Human Shields, **International Humanitarian Law** (Oregon Review of International Law), Vol 12, No.1.
9. Banu, Bargu, Human shields, (2013). **Contemporary Political Theory**, New York.
10. Douglas H., Fischer, (2007). "Human Shields, Homicides, and House Fires: How a Domestic Law Analogy Can Guide International Law Regarding Human Shield Tactics in Armed Conflict", **American University Law Review**.
11. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, **Yearbook of the International Law Commission**, Vol. II, Part Two, 2001.
12. Eric R., Christensen. (2009). **The Dilemma of Direct Participation in Hostilities**, Austin: The University of Texas Press.
13. Grant, John P. & J. (2009). Craig Barker (Eds.), **Encyclopaedic Dictionary of International Law**, 3rd Ed., Oxford: Oxford University Press.
14. Jean S. Pictet. (1958). **Commentary on Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (IV)**, Geneve, ICRC,.
15. Margaret T. Artz, A. (2012). Chink in the Armor: How a Uniform Approach to Proportionality Analysis Can End the Use of Human Shields, **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, Vol.45, No.2012.
16. Miguel A., Marin. (1957). **The Evolution and Present Status of the Laws of War**, Collected Courses of The Hague Academy of International Law, Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
17. Quéguiner, Jean-Francois.(2006). "Precautions under the Law Governing the Conduct of Hostilities", **International Review of Red Cross**, Vol. 88, No.864.
18. Renfrew, Barry, Chechnya, (2007). **Crimes of War 2.0: What the Public Should Know**.
19. The Law of Armed Conflict, Conduct of Operations, part A., **International Review of Red Cross**, 2002.
20. Zarifis, Ismene. (2002). Sierra Leone's Search for Justice and Accountability of Child Soldiers, **Human Rights Brief**, Vol. 9, No.3.

21. Amnesty International, Sri Lanka: UN Security Council Must Demand Immediate Access and Accountability, 4 January 2009.
22. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949.
23. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land.
24. Human Rights Watch, Off Target: the Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq, 2003.
25. The Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001).
26. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.
27. UN Doc. S/664, 18 August 1990.
28. British Military Court, Student Case, Case No. 24, Lüneberg, 6-10 May 1946, in Law Reports of Trials of War Criminals: Selected And Prepared By The United Nations War Crimes Commission, Vol. IV, 1947.
29. <https://ihl-databases.icrc.org>
30. <https://parsi.euronews.com>
31. <https://www.btselem.org/>
32. <https://www.icty.org>
33. <https://www.legal-tools.org>
34. <https://www.nytimes.com>
35. <https://www.reuters.com>